

KS. GRZEGORZ GRĄBCZEWSKI

DOM I ŚWIĄTYNIA JEROZOLIMSKA JAKO DWA ARCHETYPI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ ARCHITEKTURY SAKRALNEJ

Wszystkie religie, zarówno monoteistyczne, jak i politeistyczne, trwające, jak i wymarłe, cechuje system znaków i symboli, których celem jest wprowadzenie w przestrzeń sacrum. W procesie tym zarówno treść znaku, jak i komunikatywność symbolu, posiadają istotne znaczenie. Dla większości religii znakiem boskiej obecności jest świątynia¹. To ona jest podstawowym przejawem architektury sakralnej, której rozwój wiązał się ze złożonymi przemianami na gruncie społecznym, kulturowym i politycznym². Budynki świątynne poprzez swoją formę, układ funkcjonalno-przestrzenny, usytuowanie czy wystrój, od samego początku

KS. MGR LIC. GRZEGORZ GRĄBCZEWSKI, kapłan diecezji gliwickiej, ukończył studia teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, studia na kierunku Ochrony Dóbr Kultury ze specjalnością konserwatorstwo na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, doktorant Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, współpracownik Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. ORCID: 0000-0002-6705-5546. Kontakt: xgrzegorz.grabczewski@gmail.com.

1. A. M. Szymski, *Kanon formy architektonicznej w kościele katolickim. Tradycja i współczesność architektury sacrum*, „Prace Naukowe Politechniki Szczecińskiej”, nr 496, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego nr 36, Szczecin 1990, s. 23. Należy zauważyć, że w różnych religiach, zwłaszcza w kulturach mniej uprzemysłowionych, świątynia jako budowla nie istnieje. Niewątpliwie jednak jej obecność jest nieodzowna dla największych systemów religijnych – starożytnych, jak i współczesnych.
2. C. Humphrey, P. Vitebsky, *Architektura i sacrum*, Warszawa 2005, s. 8.

niosły wiele symbolicznych znaczeń i komunikowały transcendentalne skojarzenia³. Choć budowle materialne – jak zauważył kardynał John Henry Newman (1801-1890) – same w sobie nie są częścią religii, to jednak dla prawie wszystkich z nich są nieodzownym miejscem sprawowania obrzędów⁴. Nie inaczej jest na gruncie chrześcijaństwa.

Powstanie i prawie dwutysięczny proces rozwojowy chrześcijańskiej architektury sakralnej połączony jest ściśle z historią, zarówno samego chrześcijaństwa, jak i ogólnie dziejami powszechnymi. Na wstępie należy zauważyć, że geneza architektury sakralnej jest wspólna dla całego chrześcijaństwa, mimo wewnętrznych podziałów, które w nim nastąpiły, a przekładających się na aspekty doktrynalno-liturgiczne, rzutujące również na architekturę budowli kościelnych⁵. Stace McNutt zaznacza, że jej historia „to dzieje wiary, ambicji i nowatorstwa, które inspirowały architektów do tworzenia wizji i wznoszenia kościołów oraz katedr o niezrównanej urodzie”⁶. W ten sposób autorka nawiązała również do wielu uwarunkowań, które oprócz wspomnianych wyżej kwestii historycznych przyczyniły się do powstania różnic w chrześcijańskich świątyniach, mimo że czerpią one ze wspólnych przesłanek ideowo-przestrzennych. Jan Rabiej, odnosząc się ogólnie do architektury sakralnej, uwarunkowania te dzieli na dwie podstawowe grupy. Do pierwszej zalicza kwestie doktrynalne, cechujące się arbitralnością i kanonicznością. Do drugiej zaś grupy przypisuje uwarunkowania kulturowe, które łączą się ze środowiskiem kształtowanym przez człowieka. Według autora miejsca kultu religijnego stają się integralnym elementem tego środowiska⁷. W ten sposób budowle sakralne, zarówno te z przeszłości, jak i współczesne, cechuje swoista dwoistość ontologiczna, ściśle łącząca się z ich genezą. Ukazuje się ona między innymi w antynomii pojęć sacrum i profanum, przez które świątynie łączą w sobie „przymioty materii i ducha, zwyczajności i nadzwyczajności, ułomności i doskonałości, doczesności i ponadczasowości”⁸.

3. E. Norman, *Dom Boga. Historia architektury sakralnej*, Warszawa 2007, s. 6.

4. Tamże, s. 7.

5. Pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa, choć naznaczone wieloma wewnętrznymi sporami, przejściowymi rozłamami oraz herezjami, jest jednak czasem Kościoła – wspólnoty niepodzielonej. Zasadniczą zmianę przynosi rok 1054, w którym nastąpił podział na katolicki Zachód i ortodoksyjny (prawosławny) Wschód. Niespełna pięć stuleci później Reformacja przyczyniła się do wyodrębnienia z łona katolicyzmu wspólnot protestanckich. Podziały następowały także w Kościele prawosławnym. Wszystkie te wydarzenia odbywały się także na architekturze sakralnej, przyczyniając się do ewolucji jej form w każdym z trzech podstawowych nurtów chrześcijaństwa – katolicyzmu, prawosławia i protestantyzmu.

6. S. McNutt, *Kościoły i katedry. Arcydzieła architektury*, Warszawa 2000, s. 4.

7. J. Rabiej, *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich. Świątynia fenomenem kulturowym*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, nr 1606, Gliwice 2004, s. 27.

8. Tamże.

Chrześcijańska architektura sakralna posiada dwa archetypy, których cechy wspólne w połączeniu z myślą teologiczną zawartą w tekstach biblijnych i patrystycznych oraz czynnikami historycznymi, doprowadziły do wyewoluowania kolejnych form świątyni. Pierwszym z nich jest dom mieszkalny, a drugim Świątynia Jerozolimską⁹.

Dom – pierwszy archetyp chrześcijańskiej architektury sakralnej

Dom, choć obecnie silnie zmienia swoje kulturowe znaczenie, jest w powszechnym odbiorze symbolem ładu, stabilizacji, bycia u siebie. W nim człowiek odnajduje przestrzeń do tego, co wiąże się z codziennością, jak i z tym, co określić można wspólnym mianem świętości. Życie człowieka pozbawionego domu wiąże się z ciągłym przemieszczaniem się, tułaczką. W momencie pozyskania stałego lokum, rozumianego także jako własna przestrzeń, odzyskuje on podstawy egzystencjalnej stabilizacji¹⁰. Christian Norberg-Schulz utożsamia „być” z „mieszkać”¹¹. Jeszcze głębiej myśl tę rozwija filozof Martin Heidegger, którego przywołuje Jan Rabiej – mieszkać w domu, jest równoznaczne z „być na Ziemi” oraz równoległe „być pod Niebem”¹². W ten sposób przestrzeń mieszkalna – dom nabiera cech sacrum, tożsamy z tymi, które niesie w sobie architektura sakralna. Przekaz ten zostaje wzmocniony jeszcze bardziej w zestawieniu z wynikami wielu prac archeologicznych. W najstarszych ludzkich siedliskach, archaicznych domostwach, odnajdywane są ślady domowych sanktuariów, być może pełniących nawet funkcję świątyni, w których za pomocą ofiar próbowano obłaskawić bogów¹³. Wybór konkretnego miejsca na siedlisko, wiązał się zarówno z czynnikami przyrodniczymi, jak i mistycznymi. Mircea Eliade przytacza szereg czynników, które mogły być brane pod uwagę przy wyborze miejsca odpowiedniego do osiedlenia się, jak choćby bliskość źródła, wzgórza czy konkretnych zwierząt. Samemu zaś procesowi lokacji domostwa towarzyszyły określone zwyczaje i rytuały¹⁴. Zawsze jednak domostwo wydzielano z otoczenia za pomocą muru, ogrodzenia czy

9. Tamże, s. 28-36.

10. Tamże, s. 30.

11. Ch. Norberg-Schulz, *Bycie, przestrzeń i architektura*, Warszawa 2000, s. 30-31. Por: J. Rabiej, s. 30. Bardzo wymowny przykład, potwierdzający powyższe zestawienie, przywołuje Jan Rabiej, odnosząc się do etymologii podstawowych zwrotów językowych, m.in. niemieckie *Ich bin* – ja jestem, posiada ścisłe powiązania ze słowem *bauen* czyli budować. Tamże.

12. M. Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć – wybór esejów*, Warszawa 1977, s. 32. Por. J. Rabiej, s. 30.

13. M. Tobolczyk, *Narodziny architektury*, Warszawa 2000, s. 169. Por: J. Rabiej, s. 28.

14. M. Eliade, *Traktat o historii religii*, Łódź 1993, s. 357-361. Por. J. Rabiej, s. 28.

kamiennego kręgu. Miało to znaczenie nie tylko utylitarne – obronne, ale także symboliczne – religijne. Dom stawał się miejscem sacrum dla zamieszkujących go, oddzielonym od niebezpieczeństw świata – profanum¹⁵. Przekroczenie tej granicy łączyło się z uszanowaniem panujących zasad, ich złamanie sprowadzało karę¹⁶. Od samego bowiem początku ze strefą sacrum powiązane było także poczucie wyjątkowości, swoistej grozy oraz przeświadczenie, że ona chroni, ale jej pogwałcenie niesie niebezpieczeństwo¹⁷. Dom mieszkalny, w którego pojęciu łączą się i przenikają cechy siedliska ludzkiego i elementy sanktuarium, należy umieścić u podstaw genezy architektury sakralnej i to nie tylko chrześcijańskiej. Dom wnoszący ład przestrzenny, dający ochronę i bezpieczeństwo, sprzyja budowaniu relacji międzyludzkich, jak i ludzko-boskich. Nie bez przyczyny świątynię określa się często „Mieszkaniami Boga z ludźmi” lub „Domem Bożym”¹⁸.

Świątynia Jerozolimska – drugi archetyp chrześcijańskiej architektury sakralnej

Drugim archetypem chrześcijańskiej architektury sakralnej jest Świątynia Jerozolimska. Wiąże się on przede wszystkim z kontekstem kulturalno-historycznym, z jakiego wyrosło chrześcijaństwo, a w którym tradycja judaistyczna wysuwa się na czoło. Świątynia Jerozolimska, zwana także Świątynią Salomona, ukończona została w roku 961 przed Chrystusem¹⁹. Jej budowniczym był król Salomon (ok. 1000-932 p.n.e.), który w ten sposób wypełnił zamiar swojego ojca, króla Dawida (ok. 1040-ok. 970 p.n.e.)²⁰. Stała się ona z czasem miejscem świętym judaizmu, centrum kultu Jahwe²¹. W tekstach Starego Testamentu określana jest jako „Boża góra”, „ogród Boży”, „źródło”, „miejsce w którym styka się ziemia z niebem”,

15. Tamże, s. 29.

16. Dla potwierdzenia przywołać można mityczną historię założenia Rzymu, w której Remus ginie z rąk brata Romulusa – założyciela Rzymu, za pogwałcenie sacrum wyznaczonej przestrzeni.

17. J. Rabiej, s. 29.

18. Tamże, s. 31.

19. R. Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wnętrza sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*, Włocławek 2011, s. 19.

20. *Ja mieszkam w pałacu cedrowym, a Arka Boża mieszka w namiocie* – zob. 2 Sm 7,2. Cytaty biblijne za: *Pismo Święte Nowego i Starego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2002. Na temat okoliczności powstania Świątyni za panowania króla Salomona – zob. 1 Krl 5,15-8,66.

21. C. Wąs, *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*, Wrocław 2008, s. 15.

czasem wręcz mowa jest o Świątyni jako „pępku świata”²². Została ona dokładnie opisana na kartach starotestamentalnej *Pierwszej Księgi Królewskiej*. Zbudowana na planie prostokąta posiadała trzy główne części: zwrócony ku wschodowi przedsionek (*elam*), następnie Miejsce Święte (*hekal*) – główne pomieszczenie na kształt nawy oraz Miejsce Najświętsze (*debir*) – sanktuarium, zwane także Świątym Świątym, w którym przechowywana była Arka Przymierza zawierająca między innymi kamienne tablice z Dekalogiem²³. Wymienione przestrzenie posiadały swoją symbolikę, odnoszącą się do części świata – przedsionek odpowiadał morzu, nawa ziemi, a Miejsce Najświętsze niebu²⁴. Znane są także wymiary poszczególnych części – przedsionek liczył około pięciu metrów długości, nawa około dwudziestu metrów długości, a sanktuarium około dziesięciu metrów. Szerokość Świątyni wynosiła średnio około dziesięciu metrów, zaś wysokość nawy około piętnastu metrów. O pięć metrów niższe było sanktuarium²⁵. Budowla wykonana była z surowca obrobionego w kamieniołomach²⁶. Wykorzystano także drzewo cedrowe. Posiadała dwa dziedzińce, otoczona była podwójnym murem i łączyła się z pałacem królewskim, tworząc z nim jeden kompleks²⁷. Świątynia Salomona wyposażona została w bogate sprzęty potrzebne do prowadzenia czynności kultowych. Najważniejsze z nich to złoty ołtarz w nawie, brązowy na dziedzińcu, ołtarz kadzenia, złoty świecznik oraz złoty stół przeznaczony na chleby pokładne²⁸. Budowa Świątyni była ukoronowaniem długiego etapu w historii Izraela, w czasie którego Naród Wybrany przechowywał, skrywającą największe świętości, Arkę Przymierza w Namiocie Spotkania²⁹. Był on formą pośrednią między samym ołtarzem ofiarnym, znanym w wielu religiach, a stałą świątynią³⁰. W czasie wędrówki ku Ziemi Obiecanej, ta przenośna forma świątyni stawiana była zawsze w centrum obozu izraelskiego. W ten sposób podkreślany był zamiar Boga chcącego mieszkać pośrodku swojego ludu³¹, a także dającego konkretne wskazówki co do sposobu

22. K. Mielcarek, *Świątynia Jerozolimska*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 352.

23. R. Walczak, s. 19; S. Araszczuk, *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II*, „Opolska Biblioteka Teologiczna”, nr 95, Opole 2007, s. 17.

24. Tamże.

25. K. Mielcarek, kol. 350.

26. Zob. 1 Krl 6,7.

27. R. Walczak, s. 19-20.

28. Tamże, s. 19. Por. 1 Krl 7, 48-50.

29. O Namiocie Spotkania zbudowanym przez Mojżesza w czasie wędrówki Izraelitów, jego wyglądzie i wyposażeniu mówi *Księga Wyjścia* – zob. Wj 40, 1-38.

30. R. Walczak, s. 15.

31. Tamże, s. 16.

wykonania miejsca, w którym będzie sprawowany Jego kult³². Przybytek wybudowany w Jerozolimie przez Salomona, zniszczony został wraz z całym miastem w 586 roku przed Chrystusem, przez babilońskiego króla Nabuchodonozora II (panował w latach 604-562 p.n.e.). Odbudowy Świątyni dokonał po powrocie z niewoli babilońskiej jeden z przywódców izraelskich repatriantów Zorobabel, a jej poświęcenie miało miejsce w 515 roku przed Chrystusem³³. Rozbudowy drugiej świątyni dokonał Herod Wielki (ok. 73/72-4 p.n.e.), ostatecznie zniszczona została przez Rzymian w roku 70³⁴. Należy zaznaczyć, że Świątynia dla Izraelczyków odgrywała rolę nie tylko kultową, ale była także centrum urbanistycznego układu Jerozolimy. Gromadziła tłumy nie tylko z okazji najważniejszych świąt, ale i w dni powszednie. W jej obrębie kwitło życie intelektualne, a jej otoczenie wykorzystywane było także do sprzedaży czy wymiany dóbr materialnych³⁵. Mimo że jej miejsce najświętsze zastrzeżone było tylko dla określonej grupy osób, to jednak w pozostałych swoich przestrzeniach łączyła ona sacrum z profanum³⁶. W przedstawionym wyżej obrazie Świątyni Jerozolimskiej – centrum kultu oraz życia społecznego i intelektualnego, o określonej architekturze i wydzielonych przestrzeniach – można szukać analogii do chrześcijańskich katedr, klasztorów czy kościołów pielgrzymkowych. Świątynia Salomona w Jerozolimie, będąca domem Boga i wybudowana według Jego projektu, staje się w ten sposób pierwowzorem dla późniejszej świątyni chrześcijańskiej.

W Nowym Testamencie rola Świątyni została diametralnie zmieniona i przeorientowana. Początkowo zarówno Chrystus, jak i Apostołowie gromadzili się, a potem nauczali w jej krużgankach, zwłaszcza tak zwanym krużganku Salomona. Jednak postawa Jezusa i Jego słowa jasno wskazywały na zbliżający się koniec kultu świątynnego³⁷. Co więcej, Chrystus często sam porównywał się do Świątyni, wskazując, że ta ziemską jest tylko symbolem i znakiem rzeczywistości nadziemskiej. Jednocześnie często nazywał Świątynię „domem Ojca” i „domem modlitwy”³⁸. W słowach tych można doszukiwać się, na podstawie pełnionej funkcji, podstaw rozróżniania budowli sakralnych od świeckich³⁹. Od momentu zmartwychwstania

32. Dotyczy to m.in. Arki Przymierza – por. Wj 35, 35; Świętego Przybytku (Namiotu Spotkania) – por. Wj 25, 8-9; Także samej Świątyni – por. 1 Krl 28, 11-12.

33. R. Walczak, s. 20. Por. 2 Krn 36, 23; Ezd 1, 1-4.

34. R. Walczak, s. 21. Obecnie pozostałością Świątyni jest tzw. Mur Płaczu, zaś na jej miejscu stoi Meczet Omara, zwany Kopułą na Skale.

35. J. Rabiej, s. 33-34.

36. Tamże, s. 34; R. Walczak, s. 23.

37. S. Araszczyk, s. 23.

38. Zob. Łk 2, 49; Mt 21, 13; Łk 17, 46.

39. A. Liedke, *Budownictwo kościelne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyńska, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1173.

prawdziwą świątynią są przede wszystkim uczniowie Chrystusa –chrześcijanie⁴⁰. Święty Paweł Apostoł (ok. 5/10-ok. 64/67) pisze w Listach, że świątynią Pana są właśnie chrześcijanie⁴¹ oraz że „Bóg nie mieszka w świątyniach, które zbudowały ludzkie ręce”⁴². Nauka Apostoła Narodów z biegiem czasu dała podstawy do idei o świątyni Boga, którą jest ludzka dusza. To zaś pozwoliło na rozwinięcie koncepcji, że wybudowana rękoma świątynia zewnętrznie, materialnie wyobraża niematerialną, nadprzyrodzoną rzeczywistość Ludu Bożego gromadzącego się we wspólnocie⁴³.

Geneza chrześcijańskiej architektury sakralnej to złożony proces, w trakcie którego doszło do połączenia i transformacji wielu czynników. Sakralizacja domu mieszkalnego, rola Miejsca Najświętszego Świątyni Jerozolimskiej, pełniącej także funkcje społeczne i kulturotwórcze oraz myśl nowotestamentalna, doprowadziły do pierwszych form chrześcijańskiej architektury sakralnej. Jednak przez pierwsze trzy wieki nie wykształciła ona żadnych budowli monumentalnych. Sytuację tę można wytłumaczyć historią Kościoła Pierwszych Wieków, który nie posiadał uregulowanej sytuacji prawnej i wielokrotnie doświadczał prześladowań ze strony władz Imperium Rzymskiego. Z tekstów Nowego Testamentu, zwłaszcza Dziejów Apostolskich i Listów Apostolskich, ale także przekazów historycznych wiemy, że początkowo chrześcijanie gromadzili się na modlitwy w domach prywatnych⁴⁴. Przekazywane z czasem na rzecz gminy chrześcijańskiej, określane terminem *tituli*, stawały się *domus ecclesiae*, czyli „domem kościoła” lub *ecclesia domestica*, co tłumaczy się jako „kościół domowy”⁴⁵. W III wieku w samym Rzymie było około dwudziestu takich obiektów. Ich ślady odkryto także w Syrii, Mezopotamii czy Palestynie⁴⁶. Domy mieszkalne, które stawały się miejscami spotkań członków gmin chrześcijańskich, najczęściej zachowywały swój pierwotny charakter. Na funkcje liturgiczne przeznaczane były ich poszczególne części. Nierzadko pełniły one także funkcje charytatywne – jako centra pomocy najuboższym, a także kulturowe – jako biblioteki, a czasami administracyjne – z pomieszczeniami prezbiterów i biskupa. Miejsca te były także dla pierwszych chrześcijan ważnym

40. S. Araszczyk, s. 27.

41. Por. Ef 2, 22; A. Liedke, kol. 1173.

42. Por. Dz 17, 24; A. Liedke, kol. 1173.

43. Tamże.

44. Por. Dz 2, 46; Dz 12, 12; Kol 4, 15; Rz 16, 4; 1 Kor 16, 19. Teksty te wymieniają m.in. „salę na górze” – Wieczernik, dom matki św. Marka, dom w Troadzie, czy będący własnością Pryscylii i Akwili dom w Efezie. Nawiązuje do tego także – J. H. Sobeczko, *Zgromadzeni w imię Pana. Teologia znaku zgromadzenia liturgicznego*, „Opolska Biblioteka Teologiczna”, nr 33, Opole 1999, s. 179-180.

45. J. Rabiej, s. 37.

46. A. Liedke, *Historia sztuki kościelnej w zarysie*, Poznań 1961, s. 39.

azyłem wolności, korzystały bowiem z prawa nietykalności domostwa (*ius domiciliare*) prawa rzymskiego⁴⁷. Jednym z najbardziej znanych kościołów domowych jest syryjski Dura Europos z III wieku⁴⁸. Posiadał on typowy układ dla domów hellenistycznych z terenu Syrii, a o jego funkcjach liturgicznych świadczy między innymi szeroka na osiem metrów sala ulokowana przy południowej granicy dziedzińca oraz baptysterium⁴⁹.

Kolejnym etapem na drodze ewolucji chrześcijańskiej architektury sakralnej, bezpośrednio związanym z jej archetypami były domy modlitwy – pierwsze wolno stojące, autonomiczne budynki kościelne. Ich istnienie poświadczono jest już przed Edyktem Mediolańskim, wspominają o nich źródła pisane z lat 260-303. Między innymi pochodzący z około 270 roku tekst rozprawy *Przeciw chrześcijaństwu*, w którym autor pisze, że „chrześcijanie, naśladując budowę świątyń, budują wielkie domy, w których zbierają się na modlitwę”⁵⁰. Barbara Filarska podkreśla, że dla pierwszych trzech wieków chrześcijaństwa wyraźny jest brak większego zainteresowania formą materialną budynków kościelnych⁵¹. Wiązało się to z ideą świątyni duchowej, jedności duchowej uczniów Chrystusa, która wykraczała poza mury samej budowli i jej materialnej wartości. Pierwsze kościoły były prostymi budowlami o nieskomplikowanej konstrukcji, co łączyło się także z częstym ich niszczeniem w czasie kolejnych fal prześladowań⁵². Jednocześnie jednak odkrycia archeologiczne wskazują, że lokowane one były często na obszarach, silnie zurbanizowanych, nierzadko eksponowanych.

Wkład w rozwój chrześcijańskich świątyń miały także starożytne żydowskie synagogi. W kulcie synagogałnym naczelną rolę odgrywało czytanie i rozważanie Słowa. Stąd w ich organizacji przestrzennej ważną rolę odgrywały centralnie umieszczone *bima* i pulpit do odczytywania świętych ksiąg, a także arka Pisma, ze zwojami Tory, nawiązująca do Arki Przymierza ze Świątyni Jerozolimskiej oraz miejsca wyznaczone dla starszyny. Modlitwy kierowano w stronę Jerozolimy, a zatem ku wschodowi⁵³. Orientacja świątyń prezbiterium zwróconych ku

47. J. Rabiej, s. 37.

48. B. Filarska, *Początki architektury chrześcijańskiej*, Lublin 1983, s. 25-26. Autorka podaje kilka przykładów kościołów domowych odkrytych przez archeologów m.in. w Palestynie – dom Piotra w Kafarnaum, w północnej Italii czy Rzymie. Często ich ślady ukryte były pod kolejnymi budowlami najczęściej sakralnymi.

49. Tamże, s. 25.

50. J. Rabiej, s. 41.

51. B. Filarska, s. 23-24.

52. Tamże, s. 38-40.

53. Por. L. Bouyer, *Architektura i liturgia*, Kraków 2009, s. 13-25.

wschodowi stała się także ważnym wyznacznikiem chrześcijańskiej architektury sakralnej, zwłaszcza od VIII do XVI wieku⁵⁴.

Nowy impuls dla rozwoju chrześcijańskiej architektury sakralnej dał Edykt Mediolański cesarza Konstantyna Wielkiego (ok. 272-337) z 313 roku. Otworzył on drogę ku monumentalnym formom chrześcijańskich świątyń, które na swoje potrzeby zaadaptowały w pierw rzymskie bazyliki. To właśnie one, spotęgowane wpływem opisanych wyżej archetypów, zasadniczo wpłynęły na kolejne formy rozwojowe chrześcijańskiej architektury sakralnej.

Bibliografia

- Araszczuk S., *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II*, „Opolska Biblioteka Teologiczna”, nr 95, Opole 2007.
- Bouyer L., *Architektura i liturgia*, Kraków 2009.
- Eliade M., *Traktat o historii religii*, Łódź 1993.
- Filarska B., *Początki architektury chrześcijańskiej*, Lublin 1983.
- Heidegger M., *Budować, mieszkać, myśleć – wybór esejów*, Warszawa 1977.
- Humphrey C., P. Vitebsky P., *Architektura i sacrum*, Świat Książki, Warszawa 2005.
- Liedke A., *Budownictwo kościelne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszynka, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1173-1179.
- Liede A., *Historia sztuki kościelnej w zarysie*, Poznań 1961.
- McNutt S., *Kościoły i katedry. Arcydzieła architektury*, Warszawa 2000.
- Mielcarek K., *Świątynia Jerozolimska*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. E. Gilewicz, Lublin 2013, kol. 350-353.
- Norberg-Schulz Ch., *Bycie, przestrzeń i architektura*, Warszawa 2000.
- Norman E., *Dom Boga. Historia architektury sakralnej*, Warszawa 2007.
- Pismo Święte Nowego i Starego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2002.
- Rabiej J., *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich. Świątynia fenomenem kulturowym*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, nr 1606, Gliwice 2004.
- Ratzinger J., *Duch liturgii*, Poznań 2002.
- Sobeczko J. H., *Zgromadzeni w imię Pana. Teologia znaku zgromadzenia liturgicznego*, „Opolska Biblioteka Teologiczna”, nr 33, Opole 1999.
- Szymski A. M., *Kanon formy architektonicznej w kościele katolickim. Tradycja i współczesność architektury sakrum*, „Prace Naukowe Politechniki Szczecińskiej nr 496”, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego nr 36, Szczecin 1990.

54. Por. J. Ratzinger, *Duch liturgii*, Poznań 2002, s. 59-77.

Tobolczyk M., *Narodziny architektury*, Warszawa 2000.

Walczak R., *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wewnątrz sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*, Włocławek 2011.

Wąs C., *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*, Wrocław 2008.

Streszczenie

Dla większości religii znakiem boskiej obecności, sacrum, jest świątynia. Budynki świątynne poprzez swoją formę, układ funkcjonalno-przestrzenny, usytuowanie czy wystrój, od samego początku niosły wiele symbolicznych znaczeń i komunikowały transcendentalne skojarzenia. Świątynia jest także podstawowym przejawem architektury sakralnej, której rozwój wiązał się ze złożonymi przemianami na wielu płaszczyznach. Chrześcijańska architektura sakralna posiada dwa archetypy, których cechy wspólne, w połączeniu z myślą teologiczną zawartą w tekstach biblijnych i patrystycznych oraz czynnikami historycznymi, doprowadziły do wyewoluowania kolejnych form świątynnych budynków. Pierwszym z nich jest dom mieszkalny, a drugim Świątynia Jerozolimska. To właśnie one leżą u źródeł rozwoju chrześcijańskiej architektury sakralnej. Tekst artykułu, odnosząc się do obydwu archetypów, przedstawia genezę świątyni chrześcijańskiej oraz sygnalizuje jej pierwsze formy, którymi były *domus ecclesiae*, a także domy modlitwy – pierwsze wolno stojące, autonomiczne budynki kościelne. Tekst stanowi jednocześnie przyczynek do dalszych, pogłębionych badań w tej tematyce.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, geneza, dom, świątynia, Świątynia Jerozolimska

THE HOUSE AND THE TEMPLE OF JERUSALEM AS TWO ARCHETYPES OF CHRISTIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE

Summary

For most religions, the sign of the divine presence, the sacred, is the temple. Temple buildings, through their form, functional and spatial arrangement, location or design, from the very beginning carried many symbolic meanings and communicated transcendental associations. The temple is also the basic manifestation of sacred architecture, the development of which was associated with complex transformations on many levels. Christian sacred architecture has two archetypes,

whose common features combined with theological thought contained in biblical and patristic texts and historical factors have led to the evolution of subsequent forms of temple buildings. The first is a residential house and the second is the Jerusalem Temple. They are at the root of the development of Christian religious architecture. The text of the article, referring to both archetypes, presents the genesis of the Christian temple and indicates its first forms, which were domus ecclesiae, as well as houses of prayer - the first free-standing, autonomous church buildings. The text is also a contribution to further, in-depth research on this subject.

Key words: religious architecture, genesis, home, temple, Jerusalem Temple